

UOT 94

İ.C.Əmirli
Bakı Dövlət Universiteti
amirovisrail04@gmail.com

TÜRK XALQI İSTİQLAL SAVAŞI İLLƏRİNDƏ

<https://doi.org/10.30546/170899876.72.04.2024.023>

Açar sözlər: türk xalqı, İstiqlal savaşı, Antanta qüvvələri, Birinci Dünya müharibəsi

Birinci Dünya müharibəsi Osmanlı dövləti üçün fəlakətlə qurtardı. Belə ki, Antanta dövlətləri Osmanlı dövlətinin torpaqlarını öz aralarında bölüşdürdülər. Məqalədə türk xalqının İstiqlal savaşı illərində Antanta qüvvələrinə, o cümlədən erməni və yunan qüvvələrinə qarşı mübarizəsindən bəhs edilir. Burada bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, İstiqlal savaşı müstəmləkəçi qüvvələrin Şərq məsələsinin sona çatmasının qarşısını alan mübarizə meydanı olmuşdur.

Məqalədə Mustafa Kamalın rəhbərliyi ilə türk xalqının kiçik Asiya ərazisində Antanta qüvvələri və erməni yunan əlaltılarına qarşı mübarizəsi öz əksini tapmışdır.

И.Дж.Амирли

ТУРЕЦКИЙ НАРОД ВО ВРЕМЯ ВОЙНЫ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ

Ключевые слова: турецкий народ, война за независимость, войска Антанты, Первая мировая война

Первая мировая война закончилась катастрофой для Османского государства. Таким образом, государства Антанты поделили между собой земли Османского государства. В статье говорится о борьбе турецкого народа против сил Антанты, в том числе армянских и греческих, в ходе Войны за независимость. Здесь следует отметить, что Война за независимость была полем битвы, которое не позволило колониальным силам положить конец Восточному вопросу.

В статье отражена борьба турецкого народа под руководством Мустафы Кемала в Малой Азии против сил Антанты и армяно-греческих приспешников.

I.J.Amirli

TURKISH PEOPLE DURING THE WAR OF INDEPENDENCE

Keywords. *Turkish people, war of independence, Entente forces, First World War*

The First World War ended in disaster for the Ottoman Empire. Thus, the Entente powers divided the lands of the Ottoman Empire among themselves. The article discusses the struggle of the Turkish people during the War of Independence against the Entente forces, including the Armenian and Greek forces. It should be noted here that the War of Independence was a battleground that prevented the colonial powers from ending the Eastern Question.

The article reflects the struggle of the Turkish people in Asia Minor, under the leadership of Mustafa Kemal, against the Entente forces and Armenian and Greek henchmen.

Giriş

Osmanlı dövləti Birinci Dünya müharibəsinə Afrikada itirdiyi torpaqları geri qaytarmaq üçün qatılmışdı. Ancaq müharibə zamanı Antanta ölkələrinin texniki üstünlüyü nəticəsində qalib gəlmələri mümkün oldu. Belə ki, Antanta ölkələri Birinci Dünya müharibəsi illərində ilk dəfə olaraq tanklardan, təyyarələrdən, kimyəvi silahlardan istifadə etdi. Bunun nəticəsində döyüşlərdə qalib gəldi. Birinci Dünya müharibəsi Şərq məsələsinin davamı oldu. Ancaq türk xalqı işğalçı imperialist dövlətlərin bu siyasətləri ilə razılaşmadılar və istiqlal müharibəsinə başladılar. İstiqlal müharibəsi türk xalqının mübarizlik ruhunu ortaya çıxardı.

Birinci Dünya müharibəsi Böyük coğrafi kəşflərin nəticəsi olaraq, bir imperiализm savaşı idi. Burada Antantanın böyük dövlətləri məğlub imperiyaların ərazilərini istila etmək daha böyük ərazilər ələ keçirmək uğrunda mübarizə aparırdılar. Belə vəziyyətdə Osmanlı dövləti də müttəfiqlərinin məğlub vəziyyətə düşməsi səbəbi ilə 30 oktyabr 1918-ci il tarixində Mudros adlı müqavilə imzalamışdır. Bundan sonra Antanta dövlətləri məğlub dövlətlərin torpaqlarını bölüşdürmək üçün Parisdə bir sülh konfransı çağırmış, bu fəaliyyətlərini həyata keçirmişlər. Osmanlı dövlətinin bölüşdürülməsi isə demək olar ki, Şərq məsələsinin davamı olmuşdur.

Osmanlı dövlətinin və Üçlər ittifaqının digər üzvlərinin də qatılmadığı bu sülh müqaviləsi müxtəlif adlar altında məğlub imperiyaların ərazilərini bölüşdürməyin yeni nəticəsi olmuşdur. Bunun nəticəsində Suriya və Livan Fransaya, İraq, Fələstin və digər ərazilər İngiltərənin mandatlığına verilmişdir. Bununla əlaqədar məqalədə deyilir: “İngiltərə və Fransa Birinci Dünya savaşı gedişində imzaladıqları Sayks Piko (1916) müqaviləsi ilə Orta Şərqi öz aralarında bölmüşdülər” (12).

Lakin sonrakı hadisələr bunu göstərmişdir ki, Antanta və onlarla müttəfiqlik əlaqəsi olan Yunanıstan, Ermənistan kimi dövlətlərin Osmanlı torpaqları ilə bağlı daha geniş planları mövcud olmuşdur. Onlar türk xalqının vətənlərini ələ keçirmək ona kiçik bir ərazi saxlamaq və hətta belə demək olarsa onlara heç ərazi buraxmamaq planları meydana çıxmışdır. Məqalədə göstərilir ki, Paris konfransında ABŞ prezidenti Vudro Vilson Türkiyənin xəritədən silinəcəyini iddia edərkən Klemansoya görə, bir toplum halında yaşamalı, ümumiyyətlə isə müttəfiqlərə görə türklər Avropadan çıxarılmalı idi (8). Montagu və Çörçil isə bu düşüncəyə qarşı çıxırdılar (10).

Bu vəziyyətdə Osmanlı imperiyasının torpaqları böyük dövlətlər tərəfindən masada bölüşdürülməyə çıxarılmışdır. Bu vəziyyət türk xalqının böyük etirazlarına səbəb olmuş, lakin Antanta dövlətləri və onların müttəfiqləri bunu nəzərə almamışlar.

Məqalədə bildirilir ki, bu vəziyyətdə 11 mayda yunanlar Fethiyyəni tutmuş, İtalyanlar 13 mayda Kuşadasını işğal etmişdir. İngiltərə və Fransa'nın dəstəklədiyi yunanlar 15 may 1919-cu ildə İzmirə ordu çıxarmışlar. İtaliya da ertəsi günü Səlcuqu işğal etmişdir (3). Bütün bu hadisələr türk xalqının hövsələsini daşırmış və onların yenidən toparlanmasına səbəb olmuşdur. Cümhuriyyət tarixçilərinin böyük əksəriyyəti İstiqlal savaşının 1919-cu ildə başladığını yazırlar.

Qurtuluş savaşı tarixdə türk torpaqlarının və türk millətinin düşmən işğalından təmizlənərək azadlığa qovuşmasının həyata keçməsinə tənzimləyən mücadilə olmuşdur.

Qurtuluş savaşı Mustafa Kamal Atatürkün liderliyində həyata keçmiş və 3 il 1919-cu və 1922-ci illərdə davam etmişdir. Qurtuluş savaşında türk xalqı və ordusu səfərbərlik göstərərək düşmən dövlətlərə qarşı mücadilə etmişdir (5). Rəsmi qaynaqlara görə, Qurtuluş Savaşı 15 may 1919-cu ildə Yunan əsgərlərinin İzmirə işğal etməsi ilə başlamışdır. Bəzi qaynaqlar isə müharibənin başlanğıc tarixi olaraq Mustafa Kamalın Samsuna çıxdığı tarix olan 19 may 1919-cu il tarixini qəbul edirlər (4).

Belə ki, Birinci Dünya savaşı nəticələrini əsas gətirərək Antanta dövlətləri Mudros müqaviləsini əsas göstərərək 15 may 1919-cu ildə İzmir yunan qüvvələri tərəfindən işğal edildi. 27 may 1919-cu ildə Aydın yunan işğalına uğradı. Yunan əsgərləri İzmir və Aydın bölgəsində yaşayan müsəlman türklərə qarşı böyük qətlamlar etməyə başladılar. Qətlamların ən böyük məqsədi türk nüfuzunu azaltmaq və yunanlar əleyhinə dəyişdirməkdən ibarət olmuşdur (7).

Belə vəziyyətdə mərkəzi hökumətdən ümid kəsilincə xalq silaha sarıldı. Bunun önəmli səbəbi türk xalqının xarici işğalçılara qarşı müqavimət göstərməsi idi. Tekir Süleyman, Ural Selcuk öz əsərlərində bildirirlər ki,

yunan işğalının baş verdiyi hər yerdə hicrət yaşanırdı. Yunanlar isə yerli xalqın özlərinin onları çağırdıqlarını bildirirdilər (7).

Mudros müqaviləsinin maddələrinə əsasən Osmanlı torpaqları Antanta qüvvələri arasında bölüşdürüldü. Osmanlı torpaqları mandatlıq adı altında işğal edildi. Düşmən qüvvələri son olaraq türk xalqını da bir mandatlıq halına gətirmək bu əraziləri də müstəmləkələşdirmək istəyirdilər. Bu istəyin yekun qərarı Sevr müqaviləsi oldu.

Sevr müqaviləsi və Türk xalqının istiqlal savaşı. Birinci Dünya savaşı sonunda qalib gələn Antanta dövlətləri məğlub etdikləri ölkələr olan Almaniya, Avstriya, Macarıstan və Bolqarıstan ilə sülh müqavilələri imzalamağa qərar vermişdir. Almaniya ilə Versay, Avstriya ilə Sen Jermen, Macarıstan ilə Triyanyon və Bolqarıstan ilə Noyyi müqaviləsini imzalayan Antanta dövlətləri Osmanlı dövləti ilə Sevr müqaviləsini imzalamağa qərar vermişdilər. Bu müqavilə ilə Osmanlı bir çox torpaqlarını itirməyə məhkum edilməli idi.

Məqalədə məlumat verilir ki, müqavilə 433 maddədən ibarətdir. Müqavilə 10 avqust 1920-ci il tarixində “porselen” fabrikində imzalanmışdır. Osmanlı adına müqaviləni Hadi Paşa, Rəşat Halisbey və Rıza Təfviq imzalamışdır. Sevr müqaviləsi bəzi problemlər ucbatından ertələnmişdir. Buraya Antanta dövlətlərinin Osmanlı torpaqlarını bölüşdürməkdə razılığa bilməmələri, türk xalqının bu dövlətlərə qarşı göstərdiyi təzyiq, İzmirin yunanalara verilməsi nəticəsində İngiltərə və İtaliya arasında meydana gələn anlaşılmazlıq, Rusiyanın savaştan çəkilməsi və tərəfini dəyişdirərək Antanta dövlətlərinə qarşı çıxması (Rusiyanın savaştan çəkilməsi ilə Birinci Dünya savaşıdan sonra bağladığı gizli müqavilələrin meydana çıxması, (müəllif: 1917-ci ildə Rusiyada çar hökuməti yıxılmış bolşeviklər hakimiyyətə gəlmişdir) kimi səbəblərlə əlaqədar olmuşdur (8).

Müqaviləni İngiltərə, Fransa, İtaliya, Yaponiya, Belçika, Yunanıstan, Polşa, Portuqaliya, Rumıniya, Serb krallığı, Çexoslovakiya və daşnak Ermənistanı nümayəndələri ilə Osmanlı hökumət nümayəndələri Versal görüşünü davamı olaraq bağlamışdır. Müqavilə imzalanan zaman türk xalqının yaşadıkları ərazilərin böyük hissəsi müttəfiq qüvvələrin nəzarətində olmuşdur (13). Demək olar ki, Antanta qüvvələri Osmanlı ilə bağlı niyyətlərini daha iddialı səviyyədə həyata keçirməkdə maraqlı olmuşlar. Belə ki, onlar türk torpaqlarını tamamilə ələ keçirmək və bölüşdürmək niyyətlərini ortaya qoymuşlar.

Sevr barış müqaviləsindəki nümayəndələr Antanta dövlətlərinin Osmanlıya qəbul etdirmək istədikləri Sevr müqaviləsini San Remo konfransında qərarlaşdırmışlar. Bu görüşlərə Osmanlı hökumətini təmsil edən Təvfik paşa qatılmışdır. Təvfik Paşa Sevr müqaviləsinin imzalanması halında Osmanlı dövlətinin müstəmləkə halına düşəcəyini və müstəqilliyini

tamamən itirəcəyini bildirmişdir. Bu müqavilənin imzalanmaması üçün bir çox etirazlar edilmiş, ancaq bu etirazlar diqqətə alınmamışdır. Bu müqavilə türk hökuməti tərəfindən imzalanmadığı kimi, Yunanıstan xaricindəki digər ölkələr tərəfindən də imzalanmamışdır. İtaliya müqavilədən məmnun olmadığı üçün imzalamamış, fransızlar İzmirin Yunanıstana verilməsinə görə imzalamamışlar (8).

Müqaviləni bir an öncə Osmanlı dövlətinə imzaltdırmaq istəyən Böyük Britaniya isə yunanları Anadolunun içərilərinə girməyə təşviq etmişdir. Yunanlar Anadoluda Bursa, Balıkesir, Uşak və Trakyaı işğal edərkən ingilislər də boş durmamış, Mudanya və Bandırmaya əsgər çıxarmışlar. Bununla əlaqədar olaraq, Osmanlı səltənət şurasında görüş keçirilmiş, Maarif naziri Hadi Paşanın rəhbərliyində bir heyət Sevr müqaviləsini imzalamaq üçün Parisə göndərilmişdir (8).

Sevr müqaviləsinə əsasən Osmanlı torpaqları Antanta dövlətləri tərəfindən bölüşdürülmüş, demək olar ki, türk xalqına heç bir ərazi buraxılmamışdır. Bu amil Sevr müqaviləsinin bəndlərində aşağıdakı kimi göstərilir.

1. İstanbul Osmanlı dövlətinin paytaxtı kimi qalacaq, türk xalqının yaşayacağı ərazi, Osmanlı dövlətinin hökmü olan ərazilər İstanbul və çevrəsindən ibarət olacaq. Əgər Osmanlı dövləti Antanta dövlətlərinin şərtlərinə əməl etməsə, İstanbul da əllərindən alınacaq.

2. Qərbi Anadolu və Şərqi Trakya yunanlara veriləcək.

3. Ege adaları Yunanıstana veriləcək. Rodos və 12 ada İtaliyaya veriləcək.

4. Şərqi Anadoluda bir erməni dövləti və şimalında Kürdüstan dövləti qurulacaq.

5. İrak, Mosul və Ərəbistan İngiltərəyə veriləcək.

6. Boğazlar bütün ölkələrin gəmilərinə savaşı zamanında açıq olacaq və boğazları on ölkədən ibarət Avropa komissiyası tərəfindən idarə olunacaq və bu komissiyada türk nümayəndə olmayacaq.

7. Hicaz müstəqil bir dövlət olacaqdı.

8. Şam və çevrəsi Mardin, Antep və Urfa Fransaya veriləcək və Sivasın şimalına qədər olan bölgədə Fransız nüfuzu yer alacaqdı.

- 9.İzmir bölgəsi xaricindəki Qərbi Anadolu İtaliyaya veriləcəkdi və Mustafa Kamal Atatürk Nutukda Sevrədən bəhs edərkən, “Türk millətini yüz illərdir yox etmək üçün edilən böyük sui-qəsdin son halqası Sevr olmuşdur”, - deyirdi (14).

Əslində Sevr müqaviləsinə qədər Antanta dövlətləri Osmanlı torpaqlarını Versalda bölüşdürmüşlər. Bu müqavilə ilə Osmanlı dövlətinin Kiçik Asiyada olan əraziləri də Antanta dövlətlərinin nüfuz dairəsinə keçirdi. Bu müqavilənin sonradan bəzi Antanta dövlətləri tərəfindən

imzalanmamasını da gözdən pərdə asmaq məqsədilə edilməsi kimi qiymətləndirmək olar.

Ancaq Sevr müqaviləsi Osmanlının Kiçik Asiyada olan hüquqlarını da əllərindən alırdı. Bəzi böyük dövlətlər buna etiraz edirdilər. Bu dövlətlər sırasına İtaliya, Fransanı aid etmək olar.

Sevr müqaviləsində ermənilər yeni mənfəətlər əldə etmək istəyirdilər. Biz bunu onların lobbi fəaliyyətlərində görə bilərik.

Hələ Paris sülh konfransında ermənilər iki ayrı nümayəndə heyəti ilə təmsil olunurdular. Bunlardan biri Osmanlı və başqa ölkələrdə yaşayan erməniləri təmsil edən Bogos Nübarın rəhbərliyi ilə gələn Milli erməni heyəti, digər heyət 28 may 1918-ci ildə qurulan Ermənistan respublikasını təmsil edən Avetis Ahoranyanın rəhbərliyindəki heyət idi. Bunlardan başqa qırxa qədər müxtəlif ölkələrdən gəlmiş erməni lobbi nümayəndələri də olmuşdur. Ermənilərin əsas istəyi Antantaya etdikləri köməkliyin müqabilində Ağ dəniz – Qara dəniz və Xəzər dənizi arasında Böyük Ermənistan dövləti yaratmaq idi.

Türkiyənin Ermənistan respublikası ilə sərhədləri isə 30 oktyabr 1920-ci ildə Qarsın azad edilməsindən sonra 3 dekabr 1920-ci ildə Gümrüdə imzalanan müqavilə ilə çəkilmişdir. Daha sonra bu müqavilə ilə çəkilən sərhəd 16 mart 1921-ci il tarixli Moskva və 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqavilələri ilə çəkilmiş və rəsmən hər iki tərəfdən qəbul edilmişdir (1).

1920-1922-ci illərdə İstiqlal savaşı və türk xalqı. Qurtuluş mücadiləsinin lideri olaraq Mustafa Kamal Samsuna çıxdığında Anadolunun hər yeri işğal altında idi. İngilislər Mosul, Antep, Kilis və İsgəndərunu işğal edərkən fransızlar Adana, Osmaniyyə və Mersini işğal etmişdir. Bu vəziyyətdə Mustafa Kamal Ərzurum və Sivasda konqres çağırmış, xalqı etiraza səsləmişdir. Türk xalqı bununla əlaqədar nümayiş və etirazlar keçirmiş, ancaq bu yetərli olmamışdır.

Sivas və Ərzurum konqreslərindən sonra Ankaraya gələn Mustafa Kamal 23 aprel 1920-ci ildə türk milləti ilə birlikdə Böyük Millət Məclisini açmışdır. Böyük Millət Məclisi rəhbəri seçilən Mustafa Kamal türk xalqının iradəsi ilə həm də Qurtuluş savaşının lideri olmuşdur. Bundan sonra Anadoluda dağınıq halda olan və Antantaçılara və eləcə də yunan, erməni qüvvələrinə qarşı vuruşan hərbi qruplar sistemli hala gətirilmişdir. Ordunun maliyyəsi üçün qanun qəbul edilmiş və vergi müəyyən edilmişdir (6).

Bundan sonra ya istiqlal, ya ölüm, - deyən türk milləti Mustafa Kamalın öndərliyində mübarizəyə başlamışdır.

Türk xalqı 3 cəbhədə Qurtuluş Savaşını başlamışdır. Mustafa Kamal Şərqdə ermənilərlə, cənubda fransızlar və ermənilərlə, qərbdə isə yunanlarla mücadilə etmişdir (5).

Onu qeyd etmək lazımdır ki, ilk olaraq Mustafa Kamalın rəhbərliyi ilə Qurtuluş savaşında mübarizə ermənilərə qarşı həyata keçirilmişdi. Bu zaman Birinci Dünya müharibəsinin nəticəsində Rusiyada bolşevik çevrilişi baş vermiş, bundan istifadə edən Qafqaz xalqları müstəqil dövlətlər qurmuşlar. Bunlardan biri də daşnak Ermənistanı idi. Daşnaklar Antantçıların qalibiyyətindən istifadə edərək yeni ərazilər ələ keçirmək istəyirdilər. Bu məqsədlə Anadoluya hücum edən erməni daşnakları müsəlman türklərin soy qırımını həyata keçirirdilər. Xalqı başsız görüb öz mənfur niyyətlərini həyata keçirməyə çalışırdılar. Məhz belə vəziyyətdə türk xalqı istiqlal savaşına başlamışdı.

Məqalədə bildirilir ki, (1919-20) hazırlanmış Sevr sülh müqaviləsi Osmanlı imperiyasının bölüşdürülməsini nəzərdə tuturdu. Müqavilənin imzalanmasına Birinci dünya müharibəsinin (1914-18) qalib dövlətləri ilə yanaşı, Ermənistan Respublikası da cəlb edilmişdi. Müqaviləyə görə Türkiyənin Van, Bitlis, Ərzurum və Trabzon vilayətlərinin bir hissəsi erməni-daşnak hökumətinə verilməli idi. Türkiyə Böyük Millət Məclisi ölkənin ərazisini bölüşdürən bu müqaviləni rədd etmiş, sultan da onu ratifikasiya etməmişdi. Ermənistan isə Türkiyəyə qarşı əsassız ərazi iddialarını həyata keçirmək üçün müharibəyə başladı. 1920-ci il iyunun 18-də daşnaklar Oltu şəhərini tutdular. Rusiya hökuməti Ermənistanla may-iyun və Türkiyə ilə iyul-avqust aylarında Moskvada keçirilən konfranslarda hadisələrə müdaxilə etməyə çalışdı. Lakin hər iki tərəf onun təkliflərini qəbul etmədi. Türk ordusu işğal olunmuş torpaqların azad edilməsinə başladı; sentyabrın 29-da Sarıqamış, sonra Ərdəhanı azad etdi. Çıxılmaz vəziyyətə düşdüyünü görən erməni-daşnak hökuməti türklərin azadlıq yürüşünü dayandırmaq üçün Qərb dövlətlərinə, "bütün sivilizasiyalı dünyaya", mütəfiqlərə müraciət etdi, lakin türklərin uğurlu, ədalətli mübarizəsi bu cür "müraciətləri" cavabsız qoydu. Oktyabrın 30-da türklər Qarsa daxil olaraq, Gümrü (Aleksandropol) istiqamətində hücumu davam etdirdilər. Ermənistanın ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və İtaliyaya yeni müraciətləri də cavabsız qaldı. Gürcüstan Respublikası isə noyabrın 6-da neytrallığını elan etmişdi. Sovet Rusiyası bu müharibədən istifadə edərək, Ermənistanda möhkəmlənməyə çalışırdı. Lakin erməni-daşnak hökumətinin onun hərbi kömək təklifini rədd etməsi bu niyyəti boşa çıxartdı. Türklər uğurlu hərbi əməliyyatlar nəticəsində noyabrın 7-də Aleksandropolu azad etdilər. İrəvan üzərinə yürüş başlandı. Noyabrın 18-də Ermənistan barışıq imzalamağa məcbur oldu. Noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti quruldu. Sovet Rusiyasının hərbi əməliyyatları nəticəsində devrilmiş daşnak hökuməti qüvvələrini sovet hakimiyyətinə qarşı səfərbər etmək üçün dekabrın 2-də Gümrü müqaviləsini (1920) imzaladı. Türkiyənin

müharibədəki qələbəsi onun nüfuzunu xeyli möhkəmləndirdi və 1921 il Moskva və Qars müqavilələrinin bağlanmasını sürətləndirdi (11).

Daşnak ermənilər türk xalqının zərbələri nəticəsində çökdü və burada sonradan Sovet hakimiyyətinin qurulması asanlaşdı. BMM hökuməti ermənilərin sovetləşməsi müqabilində bu ərazilərdən öz qoşunlarını çıxardılar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Böyük Millət Məclisi hökumətinə bu zaman yardım edən qüvvələr bolşevik Rusiyası, Sovet Azərbaycanı və Mərkəzi Asiya türkləri idi.

Türk xalqı bundan sonra əsas mücadilələrini fransızlara qarşı yönləndirməyə başladı.

Türk xalqının fransızlara qarşı müqavimət hərəkəti Suriya və Livanda olmaqla yanaşı, Kiçik Asiyada da davam edirdi. Suriya və Livanda xalq yenidən Osmanlı dövlətinin tərkibində olmaq istəklərini bildirirdilər. Ancaq Fransanın bu ərazilərlə bağlı yeni müstəmləkəçilik fikirləri var idi.

BMM-in müqavimət göstərdikləri bölgələrdə isə Cənub Şərqi Anadolu və İsgəndərun bölgəsində dirəniş hərəkəti fransızlara qarşı davam edirdi. Əslində fransız tərəfi türk xalqının davamlı dirəniş hərəkətindən bir növ yorulmuş və müqavimət göstərə bilməyəcək hala gəlmişdir. İnternet məqalədə məlumat verilir ki, ona görə hətta Fransa tərəfi İngiltərənin etirazlarına rəğmən Ankara hökuməti ilə 9 iyun 1921-ci il tarixində görüşlərə başlamış, 20 oktyabr 1921-ci il tarixində Ankara müqaviləsi imzalanmışdır. Bununla yanaşı, Antakya bölgəsində də fransız idarəçiliyinə qarşı davam edən dirəniş fəaliyyətinə müəyyən qədər ara verilmişdi. Ancaq müqavilənin imzalanmasından qısa bir vaxt öncə 26 avqust 1921-ci il tarixində fransızlar bütün Suriyanı işğal edərək, daha öncə qurmuş olduqları Feysəlin rəhbərliyindəki Suriya hökumətinə son vermiş və burada mandatlıq rejimini yenidən bərpa etmişlər (12).

1921-ci il hərbi əməliyyatlarında türk ordusunun mübarizə apardığı güclərdən biri də yunanlar olmuşdur. Belə ki, Birinci Dünya müharibəsinə Antanta dövlətlərinin tərəfində olan Yunanıstan, Paris sülh konfransında əldə edilən qərarlar nəticəsində Anadolunun bölüşdürülməsinə ortaqlıq edilmiş, 1919-cu il və 1920-ci il hərbi əməliyyatları ilə bir çox əraziləri işğal etmişdir.

BMM-nin təşkilatlandığı bir dövrdə “Yunan kiçik Asya” ordusu tərəfindən 6 yanvar 1921-ci ildə türk ordusuna qarşı bir taaruza girmişdir. Xüsusilə yunan Kiçik Asya ordusu Bursadakı III kolordunu İnönü xəttində türk qüvvətlərini ortadan qaldırmaq üçün cəbhə xəttinə yönləndirmişdir. Bu vəziyyət türk və yunan güclərinin ilk dəfə olaraq ciddi bir müharibədə qarşı-qarşıya gəlməsinə səbəb olmuşdur (2).

Bununla da Birinci və İkinci İnönü savaşları ilə düşmən orduları məğlub edilməyə davam edərkən, Sakarya meydan savaşı ilə Sakaryanın şərq yunanlardan təmizlənmişdir. Böyük taaruz savaşı ilə zəifləyən yunan ordusu 9 sentyabrda İzmirdə məğlub edilmiş və İzmir tam azadlığına qovuşmuşdur. Əldə edilən bu hərbi qalibiyyətlər nəticəsində 11 oktyabr 1922-ci il tarixində Mudanya müqaviləsi imzalanmışdır. Savaşın bitməsinin rəsmi olaraq qəbul edildiyi müqavilə isə Lozanna müqaviləsi olmuşdur (5).

Türk xalqı istiqlal savaşından qalib çıxaraq Mustafa Kamalın öndərliyində öz cümhuriyyətlərini qurmuşdur. Antantaçılar Osmanlı torpaqlarının böyük əksəriyyətini müxtəlif adlar altında ələ keçirənlər də, türklərə qarşı yönəlmiş mənfur plan sona qədər çatmamışdır. Türk xalqı Kiçik Asiyada öz cümhuriyyətlərini qurmuş bu ərazilərə də göz dikmiş düşmənlərini məğlub etmişdir. Birinci Dünya müharibəsində müttəfiqləri ilə bacarmadığı müharibəni istiqlal savaşı illərində təkliddə qazana bilmişdir. Buna da türk xalqının əzmkarlığı və vətənpərvərliyi sayəsində nail olmuşdur. Türk xalqı istiqlal savaşı illərində Antantaçıları və onlara dayaq duran erməni və yunan qüvvələrini tamamilə məğlub etmişdir.

Nəticə. Mustafa Kamalın rəhbərliyi ilə mücadiləyə başlayan türk xalqı ilk olaraq daşnak Ermənistanını məğlub etdi. Ardınca fransız və yunanları məğlub edən türk xalqı Kiçik Asiyada öz cümhuriyyətlərini elan etdilər. Antantaçıların erməni və yunanların istəkləri sona qədər həyata keçmədi. Türk xalqının əzmkarlığı və vətənpərvərliyi nəticəsində Antanta dövlətləri, yunan və ermənilər məğlub edildilər. Türk xalqı Osmanlı dövlətini bərpa edə bilməsələr də, öz dövlətçiliklərini də itirmədilər. Lakin zaman onu göstərdi ki, Antanta müstəmləkəçiləri də Osmanlı torpaqlarında uzun müddət qala bilmədilər.

Burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarına məxsus iki dövlət süqut etdi. Bunlardan birincisi Osmanlı, digəri isə Qacarlar dövləti oldu. Hər iki dövlətin süqutu beynəlxalq güclərin təsiri nəticəsində baş verdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Ali Satan. Sevr antlaşmasında ermenilər / [www. turksandaermenians.marmara.edu.tr](http://www.turksandaermenians.marmara.edu.tr)
2. Birinci İnönü muharebesi esnasında Bursa üzerinden şekillenen Yunan harp harekâtı: Arşiv Belgeleri Ekseninde Bir Analiz / [www. ataturk-ataunipress.org](http://www.ataturk-ataunipress.org)
3. Cevdet Küçük Sevr antlaşması / [www. islam.ansiklopedisi.org.tr](http://www.islam.ansiklopedisi.org.tr).
4. Kurtuluş Savaşının tarihi / www.milliyet.com.tr
5. Kurtuluş savaşı hangi olay ilə başlamışdır? Kurtuluş Savaşına resmi olarak son veren antlaşma nedir / www.sabah.com.tr

6. Kurtuluş Savaşı tarihi və özeti - Kurtuluş savaşı kahramanları və cebbeleri / www.hurriyet.com.tr.
7. Tekir Süleyman, URAL Selçuk, Batı Anadolu'da Yunan İşgali ve Aydın Muhacirleri (1919-1920), CTAD, Yıl 13, Sayı 26 (Güz 2017) / www.sctad.hacettepe.edu.tr
8. Sevr Antlaşması ve Maddeleri / www.antlasmalar.comsevr-antlasmasi-maddeleri
9. Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920) / www.ataturkansiklopedisi.gov.tr
10. İstiqlal Harbi döneminde türk-ingiliz ilişkileri / www.altayli.net
11. Qars müqaviləsi (1921) və Moskva müqaviləsi (1921). Ermənistan-Türkiyə müharibəsi (1920) / www.az.wikipedia.org
12. Fransız İşgali ve Milli Mücadele Dönemi / www.hataydayatirim.com
13. Севрский мирный договор / www.booksite.ru
14. www.aa.com.tr

Redaksiyaya daxil olub 06.10.2024